

տաղէտներէն բաղկացած մի մեծ ժողովում վերջնականապէս կազմուեց ծրագիրն, որ Մանթաշեանց ընդունեց եւ յանձնեց իր ընտրած հայ ճարտարագետին, որ անյապաղ շինութիւնն սկսի: 1910 Յունիսի 6ին էջմիածնում տեղի պիտի ունենար հանդուցեալ Հայրիկի մահարձանի բացումը: Այնպէս յարմար դատուեց, որ վեհարանի հիմնաբեկէքն այդ օրը կատարուի: Այդ օրը պատարագից յետոյ բացուեց Սրբիմեանի արձանն, որի տապանագիրն, իր յաջորդը Իգմիրլեան կաթողիկոսն էր խմբագրել — «Նուագող վշտից Հայրեմեաց» տիտղոսը տալով Սրբիմեան Հայրիկին: Ապա Մատթէոս կաթողիկոսը՝ Երեւանի ուսն նահանգապետի եւ ամէն կողմից այցելութեան եկած խումն բազմութեան ուղեկցութեամբ, Տաճարի բակից՝ «Տրդատայ դարաւայի» միջոցով դուրս ելաւ եւ ուղղուեց դէպի նոր վեհարանի շինութեան տեղն, որ ինչպէս վերեւ յիշեցի, էջմիածնի շրջանավայրից դուրս էր: Հիմնարկութեան օրհնութիւնը կատարելուց վերջը առաջին քարը դրեց Իգմիրլեան կաթողիկոս, ապա նահանգապետն, իբրեւ ուսական կառավարութեան ներկայացուցիչը, բոլոր ներկայ եպիսկոպոսներն եւ յետոյ Մանթաշեանցի ներկայացուցիչը՝ Գէորգ Շահումեան: Հիմքի մէջ գետեղուց մի պղնձեայ տախտակ, որ հետեւեալ մակագրութիւնն էր կրում.

«Յամի Տեառն 1910 եւ Հայոց ՌՅԾԹ. ի 6 ամսեանն Յունիսի, յաւուր հրաշարաւ տօնի Հոգեգալստեան, ի թագաւորութեան Նիկօլա Բ. կայսեր Համայն Ռուսիոյ, ի փոխարքայութեան Կովկասու կոմս Իլարիոն Իվանովիչ Վորոնցով — Դաշկովի եւ ի հայրապետութեանն Տ. Տ. Մատթէոսի Բ. կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, հիմն արկաւ վեհարանին՝ ծախիւք եւ արդեամբք Մեծագործ Բարերարին՝ Աղեքսանդրի Յ. Մանթաշեանցի»:

Այնուհետեւ կաթողիկոսը լիաշուքին օրհնեց բարերարին, յիշելով եւ զովելով նրա բազմաթիւ բարեգործութիւնները: Արարողութիւնից անմիջապէս վերջը՝ կաթողիկոսը հետեւեալ հեռագիրն ուղղեց Մանթաշեանցին, որ այն միջոցին Պարիս էր.

«Այսօր հանդիսաւորապէս օրհնեցինք նոր վեհարանի հիմքը Նահանգապետի ներկայութեամբ: Օրհնում ենք նաեւ Ձեր թանկագին կեանքն եւ Ձեր զուակներին»:

Մանթաշեանց պատասխանել էր.

«Էջմիածին, Նորին Սրբութեան Կաթողիկոսին: Սորապէս զգածուած Ձեր հեռագրից, երկար եւ փառաւոր կեանք եմ մաղթում ի սրտէ Ձերդ վեհախառութեան, ի պայծառութիւն Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցոյ 7 Յունիս 1910 Պարիս»:

Մանթաշեանցի սովորութիւնն էր, որ երբ որ եւ է խոշոր նուիրատուութիւն էր անում, անմիջապէս այդ գումարն բանկի իր անձնական հաշուիցը հանում էր եւ դնում էր ամբողջապէս իր գանձապահի՝ կարգադրութեան տակ, որպէս զի այլեւս իրեն դիմելու հարկ չգրացուի, որովհետեւ ինք յաճախակի բացակայում էր Թիֆլիսից:

Վեհարանի շինութեան համար Մանթաշեանցի յատկացրած սկզբնական գումարը 250.000 ռուբլի էր, բայց ինչպէս միշտ լինում է, այդ չբաւականացաւ եւ հարկ եղաւ նոր բիւրաւորներ աւելացնել Մանթաշեանցի կտակում նշանակուած բարեգործական գումարից: Վեհարանը Մանթաշեանցի ճարտարապետի՝ Չորարեանցի հսկողութեան տակ վերջացաւ 1914 Մայիսին. բայց նա չճանայեց իր բուն նպատակին, կամ գոնէ դեռ չէ ծառայել: Շինութեան աւարտումից յետոյ, անեղ պատերազմի ժամանակ, նա վերածուեց զինուորական հիւանդանոցի. իսկ հիմայ, դարձած է Սորհրդ. Հայաստանի դորանոցը...:

Մանթաշեանց միտք ունէր էջմիածին այցելել վեհարանի շինութեան աւարտումից յետոյ, բայց անողոք ճակատագիրն ուրիշ կերպ էր տնօրինել:

(Շարունակելիս:)

ՍԱՐՈՒՅԱՆ

* Ես չեմ ճանաչում որեւէ անձ, որ իբրեւ գանձապահ աւելի վստահելի լինէր քան այս մարդը, Սարգիս Պոնդուկեանց, որ Մանթաշեանցի, մեծ քննակալն էր եւ գրեթէ իր ամբողջ կեանքը անցրել էր Մանթաշեանցի գրամատակի պաշտօնի մէջ:

Stern Glaube und Stern Deutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie. Unter Mitwirkung von Karl Bezold, dargestellt von Franz Boll. Vierte Auflage. Nach des Verfassers Tod herausgegeben von W. Gundel. Mit 48 Abbildungen im Text und auf 20 Tafeln sowie einer Sternkarte. XIV + 230 + XXIV S. Leipzig und Berlin (B. G. Teubner), 1931. RM. 13.60.

Հայ մատենագրութիւնը հարուստ է քաղեցութեան եւ աստղագիտութեան նուիրուած գրականութեամբ: Երբ ժողովրդագէտն այսպիսի գրութիւններու ուսումնասիրութեան միջամուկս ըլլայ, զարմանազան հաւատարմութեան, անուաններու եւ անձերու առջեւ պիտի գտնէ ինք զինքը, որոնց մասին սակայն ի զուր լուսաբանութիւն մը պիտի սպասէ այդ գրութիւններէն: Եւ այս անոր համար, որ այդ աղթարական եւ աստղագիտական գործերը յաճախ թարգմանութիւններ կամ եկամուտ տարրներ են:

Արդ այս տարտամ կացութենէն զիտնականը դուրս կորդելու պաշտօնն ունի այս գեղեցիկ գրութիւնը, ուր հեղինակն աստղագիտութեան պատմութիւնը կու տայ մեղի, վարպետօրէն մատնանշելով՝ թէ ինչ ընթացք կատարած է ան՝ հին եւ միջին դարերէն մինչեւ այսօր: Մեր քաղեցական մատենագրութիւնը քննելու ժամանակ՝ անհրաժեշտ աղբիւր պիտի ծառայէ պատկառելի երկս նման մութ կէտեր լուսաբանելու:

Հայաստան՝ աստղագիտութեան որրանին՝ Բարելոնի կողքին ըլլալուն, շատ բան անմիջական հարադատութեամբ առած է անկից եւ մինչեւ այսօր դեռ կը պահէ սին հաւատքին մէջ: Այս տեսակէտով ալ մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է Boll-Bezoldի գրութիւնը: Հոն հեղինակն այլ եւ այլ հին եւ նոր աղբիւրու աստղագիտութեան վրայ խօսք ըրած է՝ առանց հայկականը նկատողութեան առնելու: Չենք զարմանար. որովհետեւ հայ քաղեցութիւնը նոյն իսկ ազգային հողի վրայ չէ ուսումնասիրուած, թէեւ առատ առաղձ կայ: Կը յուսանք թէ ապագային առիթը պիտի ունենանք այս անձակ գեանին մերձենալու: Այդ առթիւ Boll-Bezoldի գրութիւնը մասնաւոր անհրաժեշտութիւն պիտի ստանայ:

Հեղինակին անշարի հմտութիւնը, պայծառ արտայայտութիւնը, կենդանի եւ գրաւիչ ոճը

կը հրապուրեն ընթերցողը եւ նիւթը նաեւ ոչ մասնագէտներուն հետաքրքրական կ'ընեն:

Այս առթիւ չենք կրնար սակայն կարծեկից ըլլալ իր ինչ ինչ ազատ դատաստաններուն, որոնք դարերէ ի վեր ընտանի եղած համոզումներու անհաշտ կ'երեւան:

Հ. Ա. ԳԱՐԱՄԱՆԼԵԱՆ

Mandelstam André N., Das armenische Problem im Lichte des Völker- und Menschenrechtes. Anhang: Die deutsch-russischen Beziehungen während der armenischen Reformation. Berlin, Verlag von Georg Stilke, 1931, 8°, S. 149. [Aus dem Institut für internationales Recht an der Universität Kiel, I. Reihe, Heft 15.] Գինը՝ M. 7.50.

Միջազգային իրաւունքի հմուտ եւ արեւելեան հարցին ծանօթ եւ քաղաքագէտ հեղինակը՝ յետաստիակաց ակնարկ մը կը նետէ Հայոց դարաւոր մարտիրոսագրութեանը վրայ չորս գլխաւոր բաժանումներով:

Ա. Մինչեւ ընդհանուր պատերազմը միջազգային պաշտպանութիւնը: — Բացարձակ առարկայօրէն կը վերլուծէ թէ ինչ նկարագիր ունէին եւրոպական պետութիւններուն օտմ. Կայսրութեան մօտ ըրած միջամտութիւնները: Նախ միակ պատճառը կը համարի Թուրքերու եւ Քուրտերու շարունակ ճնշումները (էջ 31): Երկրորդ կը շեշտէ թէ մինչեւ 1895 բոլոր մեծ պետութիւնները հաւաքաբար կը միջամտէին, իսկ անկից ետքը Ռուսաստան առանձին մնաց, մինչեւ 1914, երբ հաւաքաբար եղած միջամտութիւնը պարզապէս կերպական մնաց: Երրորդ կ'ապացուցանէ թէ՛ թէ՛ համաձայնական եւ թէ՛ զինակից պետութիւնները ինչ միջամտութիւն որ ըրած են՝ պարզապէս մարդասիրական տեսակէտով ըրած են, եւ չորրորդ թէ՛ մասնաւորաբար Ռուսաստան՝ առանց շահադիտական ձգտումի 1914 Փետր. 8ին միջազգային հակազուրի տակ Հայոց ինքնավարութեան դաշնագիրը գլուխ հանեց: Այս մասն ակնբերել կը ջրէ Ըամէթ փաշայի այն ճառը զոր խօսեցաւ Լոզանի մէջ, որով հաւաստել կ'ուզէր, թէ փոքրամասնութեանց պաշտպանութիւնը, պարզապէս եւր. պետութեանց քմահաճ միջամտութեան պատուակ ըլլար (էջ 8):